

УДК: 37: 008 “20”

**В.А. ДЕМ'ЯНЧУК, І.М. РИЖЕНКО,
В.Й. ЧАБАН**

КУЛЬТУРА БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ – БЕЗПЕКА СУСПІЛЬСТВА В ХХІ СТОЛІТТІ

***Резюме.** В статті обґрунтовано необхідність звернення уваги на проблему забезпечення безпечного існування людини поряд із небезпеками й загрозами у ХХІ столітті та актуальності у формуванні сучасного підходу до питань безпеки людини.*

***Ключові слова:** державна політика національної безпеки, безпека життєдіяльності, культура безпеки особистості, безпека суспільства.*

Постановка проблеми. Пріоритетна проблема сьогодення у ХХІ столітті забезпечення безпечного існування людини не тільки зберегла свою гостроту, а й значно по новому активізувалася у зв'язку з сучасними викликами, небезпеками й загрозами, що набувають глобального характеру. Поряд із традиційними небезпеками й загрозами ХХ століття – війнами, політичною нестабільністю, природними катаклізмами – з'явилися нові небезпеки й загрози у вигляді поширення міжнародного тероризму й сучасної злочинності, значного погіршення екологічного стану середовища життєдіяльності людини, наркоманії та масовому алкоголізму населення багатьох країн, масштабних техногенних аварій і катастроф, зміна клімату, нераціональне вичерпання природних ресурсів, швидкої зміни спрямованості демографічних процесів тощо. Процеси глобалізації підсилили взаємозв'язок і взаємозалежність природи, людини і суспільства.

Ситуація у сфері безпеки, що складається під впливом складного динамічного процесу, в основі якого лежать глобалізація, науково-технічний прогрес, інформатизація, посилення антропогенного навантаження на навколишнє середовище, супроводжується виникненням нових ризиків та загроз для людини і суспільства в цілому.

Аналіз літературних джерел. На цій проблемі зосереджують увагу багато провідних вчених з безпеки життєдіяльності, зокрема О.І. Запорожець, В.М. Ярошевська, В.І. Березуцький та інші. Цінними є думки А.В. П'ятової, Л.А. Гладкої про культуру безпеки людини у ХХІ столітті.

Мета статті: дослідження питання культури безпеки життя та здоров'я людини яке розглядається як пріоритетне у контексті забезпечення сталого розвитку держави та суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепцією сталого розвитку держави, прийнятою в 90-ті роки минулого століття, є дії які спрямовані на забезпечення безпеки людей в усіх сферах життєдіяльності людства (матеріально-виробничої, побутової, соціально-політичної, культурної та духовної), визнані пріоритетними у діяльності світової спільноти в умовах глобалізації [1].

В Україні сформований новий фундамент державної політики у сфері забезпечення безпечних умов життєдіяльності, зокрема, створена сучасна законодавча база, яка ґрунтується на Конституції України і включає закони України у сфері охорони здоров'я, охорони праці, охорони навколишнього середовища, безпеки дорожнього руху, цивільної оборони і цивільного захисту. За роки становлення та розвитку в державі створені відповідні інституції, зокрема у 1993 році створена Національна Рада з питань безпеки життєдіяльності населення [1, 2].

Останнім часом вченими при дослідженні різних аспектів безпеки особистості з успіхом використовуються соціологічні методи: опитування, анкетування, інтерв'ю. Опитування дозволяють виявити думки не тільки фахівців, а й різних груп людей з багатьох проблем забезпечення безпеки. Дослідження цієї проблеми неможливе без системного

вивчення й аналізу різних інформаційних джерел, у тому числі документів і матеріалів державних органів [4].

Аналізуючи зміст терміну "безпека", дослідники доходять висновку, що у суспільній свідомості це поняття ототожнюється не стільки з "відсутністю загроз", скільки зі станом, почуттями та переживаннями людей [5]. Загалом із поняттям "власна безпека" асоціюються стан та почуття перебування в безпеці, відсутність тривоги, упевненість, стабільність, радість, добробут [3].

Таким чином, поняття "безпека особистості" як головний об'єкт національної безпеки можна визначити так: це стан захищеності її (особистості) життєво важливих інтересів у всіх сферах життєдіяльності. Це складна система відносин, що існує між людиною, яка опинилась у небезпечному стані, суспільством і державою.

Безпека особистості виражається в збереженні тих чи інших життєво важливих інтересів людини, включеної в соціальні відносини, та виступає необхідною умовою її розвитку. Визначення безпеки особистості має відображатись як захист її життєво важливих інтересів, відновлення нормального її стану для повноцінного функціонування особистості в суспільстві [3].

Враховуючи той факт, що відповідні знання, уміння та навички є необхідною умовою безпечної поведінки людини, цим питанням приділяється увага в освітній сфері. Зокрема, на основі напрацювань міжнародних і українських науковців у сфері безпеки в Україні реалізується концепція освіти з напрямку «Безпека життя і діяльності людини», в рамках якої викладається комплекс дисциплін, валеології, екології, охорони праці, ергономіки, цивільний захист, чільне місце серед яких посідає безпека життєдіяльності. Разом з тим існуючий стан справ свідчить про те, що формування у людей сукупності знань та умінь є недостатнім для забезпечення безпеки у сучасних умовах. Важливо, щоб безпека стала пріоритетною ціллю та внутрішньою потребою окремої людини, колективу та суспільства в цілому. Цього можна досягнути шляхом формування нового світогляду, системи ідеалів і цінностей, норм і традицій безпечної поведінки, тобто становлення цілісної культури безпеки як елемента загальної культури, що дозволяє реалізувати захисну функцію людей. Ця культура має розвиватись та базуватись на науково обґрунтованих та системних підходах.

Науково-технічний прогрес створив цілий клас нових глобальних загроз для життєво важливих інтересів особистості і суспільства. На ці загрози світове співтовариство й окремі держави не знайшли ще повних адекватних відповідей. Проблема забезпечення безпеки особистості в умовах сучасного глобального розвитку вимагає детального наукового осмислення, аналізу проблем, пов'язаних із забезпеченням безпеки в широкому розумінні й безпеки особистості як найголовнішого компонента міжнародної, регіональної й національної безпеки.

Поняття культура безпеки вперше з'явилося в процесі аналізу причин і наслідків Чорнобильської аварії, здійсненого Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ). Було визнано, що саме відсутність культури безпеки стала однією з причин трагедії.

Культура безпеки – це такий набір характеристик і особливостей діяльності організацій та поведінки окремих осіб, який встановлює, що проблемами безпеки мають вищий пріоритет по відношенню до інших проблем людини яким приділяється увага, яка визначається їх важливістю для безпеки людини.

Слідом за МАГАТЕ концепцію культури безпеки підтримали Міжнародна організація праці, Міжнародна організація цивільної авіації, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Всесвітня організація трубопровідного транспорту, Міжнародна асоціація з радіаційного захисту та інші авторитетні міжнародні інституції. Так поступово цей термін почали розповсюджувати на усі сфери людської діяльності та застосовувати як до окремої людини, так і до суспільства в цілому. В науковій літературі культура безпеки визначається як рівень розвитку людини і суспільства, що характеризується значущістю забезпечення

безпеки життєдіяльності в системі особистісних і соціальних цінностей, безпечної поведінки в повсякденному житті і в умовах небезпечних та надзвичайних ситуацій, рівнем захищеності від загроз і небезпек в усіх сферах життєдіяльності. Виходячи з цього її складовими визнаються:

- на індивідуальному рівні – це світогляд, норми поведінки, індивідуальні цінності і підготовленість людини у сфері безпеки життєдіяльності;
- на колективному рівні – корпоративні цінності, професійна етика та мораль, підготовленість персоналу у сфері безпеки;
- на суспільному рівні – традиції безпечної поведінки, суспільні цінності, підготовленість всього населення у сфері безпеки життєдіяльності.

Значимість впровадження концепції культури безпеки отримала розуміння і для сфери інформаційних технологій, про що відмічається в директивах Організації економічного співробітництва та розвитку. Попередньо згадані директиви «покликані допомогти розв'язати проблеми, що виникають в сфері інформаційної безпеки, яка швидко змінюється, шляхом заохочення формування культури безпеки». Відмічається, що кожен учасник процесу (користувач інформаційних технологій) повинен знати, бути відповідальним, вжити відповідних заходів для забезпечення безпеки власних інформаційних систем та мереж.

Проте через недооцінку чи ігнорування проблем безпеки людини, що свідчить про недостатній рівень культури безпеки, як відмічалось раніше, щорічні втрати людства сягають більше 10 % глобального валового продукту.

За даними ВООЗ у світі щорічно до 2 млн. людей втрачає життя від виробничих травм, більше 2 млн. – від надмірного вживання алкоголю, біля 6 млн. – від куріння, крім того, сотні мільйонів травмується і отримує професійні хвороби. Лише в Україні щороку кількість травмованих з втратою працездатності та загиблих людей внаслідок нещасних випадків виробничого характеру перевищує 10 тисяч осіб [6].

Слід відмітити, що офіційна статистика свідчить про постійне зменшення останнім часом кількості загиблих та травмованих на виробництві, але це не дає підстав стверджувати про нормалізацію ситуації у сфері безпеки.

Така позитивна тенденція частково пояснюється значним скороченням загальної чисельності найманих працівників підприємств України з 16,0 млн. у 2000 р. до 10 млн. – у 2012р. (в промисловості відповідно з 4,5 млн. до 3,0 млн. осіб) та великою кількістю працівників зайнятих у неформальному секторі економіки, які практично мають неприйнятні умови праці, позбавлені необхідного соціального захисту та не відображаються у статистичній звітності (6).

На жаль, періодично з'являються трагічні повідомлення про загибель людей, що працюють на нелегальних копанках, та підприємствах де, зрозуміло, не здійснюється жодний контроль за дотриманням вимог безпеки і охорони праці, та не застосовуються сучасні технічні засоби рятування.

На даний час високим залишається рівень професійної захворюваності, що безпосередньо пов'язано з незадовільним станом санітарно-гігієнічних умов праці на виробництві. В цілому в економіці 28,9% працівників працюють в умовах, що не відповідають сучасним санітарно-гігієнічним нормам, в окремих галузях промислової діяльності цей показник перевищує 70-ти відсоткову позначку [6].

Виробничий травматизм та високий рівень професійних захворювань свідчать про низький рівень культури безпеки у виробничій сфері, що значною мірою зумовлено станом виробничих фондів. Більша частина основних виробничих засобів в Україні фізично зношена та морально застаріла, ступінь їх зносу в окремих галузях економічної діяльності перевищує 60 %, а наслідком, цілком зрозуміло, що вони коштують суспільству надто дорого як у фінансовому, так і в соціальному плані. Нажаль, на сьогодні як у вітчизняній так і зарубіжній літературі єдиного методологічного підходу до оцінки вартості життя не існує. Але цілком

зрозуміло, що у цю вартість мають включатись витрати на виховання та навчання загиблого; затрати на підготовку заміни втраченого працівника, втрачена вигода від продукції, яку міг би виготовити загиблий за роки своєї активної діяльності, витрати на утриманців загиблого, компенсаційні виплати його сім'ї та соціальні виплати тощо.

Корумпованість та тінізація економіки як свідчення низької культури взагалі і культури безпеки зокрема на політичному рівні, є одними з найсуттєвіших перепон на шляху до покращення ситуації з безпекою в Україні.

Про низький рівень культури безпеки, яка є елементом загальної культури, що реалізує захисну функцію людей, свідчить високий травматизм в побуті, від якого щороку потерпає від 2 до 4 тис. осіб [6], високі показники передчасної смертності від зовнішніх причин та поширення соціально небезпечних хвороб. Чисельність потерпілих у невиробничій сфері також має позитивну тенденцію до зниження, за показником потерпілих у розрахунку на 1000 працюючих Україна втричі перевищує його значення в країнах Європи. До основних зовнішніх причин смертності в Україні відноситься смертність внаслідок дорожньо-транспортних пригод (ДТП) та випадкових отруєнь. Лише протягом 2010 року в Україні зареєстровано 204,1 тис. ДТП із постраждалими, у яких померло 4,7 тис. та травмовано 38,9 тис. учасників дорожнього руху. Тобто у 2010 році на автошляхах країни кожну годину відбувалось 24 ДТП з потерпілими і кожні 2 години в ДТП втрачала життя 1 людина. Основною причиною такої трагічної статистики визнається людський фактор, тобто низький рівень культури учасників дорожнього руху [6].

Висока смертність від соціально обумовлених хвороб (туберкульоз, СНІД, алкоголізм, куріння тощо) та зовнішніх причин смерті (нещасні випадки, отруєння, травми), переважання в структурі передчасної смертності причин, пов'язаних зі способом життя, наявність вагомої частки смертей, яким можна запобігти, призводить до значних демографічних втрат.

Основною причиною передчасної смертності у побуті залишається неспроможність людини протистояти дії зовнішніх факторів таких як: масове поширення нездорового способу життя, стреси, погіршення екологічних умов, неналежний рівень профілактичних заходів щодо попередження травматизму невиробничого характеру тощо. Як наслідок – передчасна смертність виробничого та невиробничого характеру за масштабами, збитками та складністю вирішення проблем стала соціально значущим негативним явищем.

Людський фактор виступає основною причиною виникнення небезпечних техногенних ситуацій. Зокрема, це стосується пожеж, які завдають значної шкоди населенню, навколишньому середовищу та економіці країни. Тільки у 2011 році їх зареєстровано 60790, внаслідок чого загинуло 2869 осіб (у т. ч. 92 дитини), 1525 отримали травми.

Щорічні матеріальні втрати від пожеж в останні роки перевищують 2 млрд. гривень. Зокрема, у 2011 році вони склали 2659 млн. гривень, з них прямі матеріальні збитки – 802,8 млн. грн., побічні – 1856,9 млн. грн. У 2012 році в літні місяці у Херсонській області внаслідок пожеж пошкоджено тисячі гектарів лісу, у тому числі площі біосферного заповіднику Асканія-Нова, гірничо-лісового Ялтинського природного заповідника. Секретар Ради національної безпеки і оборони Андрій Клюєв заявив, що збитки від масштабних лісових пожеж у Херсонській області попередньо оцінюються у понад 15 млн. грн. (6). Такі колосальні збитки лягають важким тягарем на бюджет держави і на суспільство в цілому. Причинами виникнення цих пожеж є людський фактор. Створюючи пожежонебезпечну ситуацію люди не задумуються якої великомасштабної шкоди вони завдають не лише нинішнім, а й майбутнім поколінням.

Низький рівень культури безпеки є основною причиною загострення проблем оточуючого середовища, що ставить під загрозу екологічну рівновагу та здоров'я нації. Щорічно в атмосферу викидається понад 6 млн. тон забруднюючих речовин; в наслідок економічної та побутової діяльності утворюється понад 400 тис. тон відходів, переважна частина яких є надзвичайно небезпечними, станом на початок 2012 р. їх накопичилось

14,4 млрд. тон [6].

Саме культура на засадах екологічного імперативу має спрямовувати матеріальну і духовну діяльність людини на досягнення оптимальної взаємодії суспільства і природи, сприяти гармонізації взаємовідносин суспільства і природи та формуванню світогляду членів суспільства.

Вказані проблеми спричиняють виникнення загроз національній безпеці, якими є: загострення демографічної кризи, скорочення та погіршення якості трудового потенціалу, матеріальні збитки, психологічні втрати, посилення соціальної напруженості в суспільстві, погіршення стану навколишнього середовища, втрата іміджу та конкурентоспроможності держави, гальмування суспільного розвитку. Це зумовлює необхідність якісно нового підходу до розв'язання проблем безпеки шляхом формування культури безпеки в усіх сферах життєдіяльності.

Забезпечення безпеки особистості має на меті залучення ресурсів держави й суспільства, що функціонують на чіткій правовій основі.

Висновки та пропозиції, а також перспективи подальших досліджень. Враховуючи надзвичайну важливість актуальності на даному етапі проблеми культури безпеки, в багатьох країнах вона стала предметом загальної уваги влади, а державними органами з регулювання безпеки у різних сферах визначений напрям їх основних стратегічних діяльностей, Україні оперативно потрібно використати набутий досвід удосконалити його, також пришвидшити поширення упровадження культури безпеки.

На порядок денний постає питання про вироблення консолідованого ставлення світової громадськості й наступного його втілення в політичних рішеннях і законодавчих актах. Тому особливо складною політичною проблемою є завдання з розвитку громадянського демократичного суспільства й наділення його найважливішими функціями, що дасть змогу зберегти життєздатність країни.

Метою глобального цивільного суспільства є вирішення загальних проблем за рахунок перерозподілу політичної влади на глобальному рівні. А тому забезпечення безпеки України в умовах глобальних динамічних змін варто будувати на основі системно-мережевого підходу, відповідно до якого держава, суспільство, родина, особистість повинні розглядатися як взаємозалежні елементи суспільної системи, що розвивається, переходячи від культури реагування (виклик – відповідь, загроза – відповідь, ризик – відповідь, небезпека – відповідь) до культури запобігання.

З огляду на критичний стан в Україні у сфері формування культури безпеки з одного боку та недосконалість організаційно-управлінської системи з іншого, вважається за необхідне перегляд державної політики у цій сфері. З метою запровадження основних засад культури безпеки в Україні, що передбачає вжиття заходів, спрямованих на формування правильної соціальної позиції особи щодо власної безпеки, мотивацію її безпечної поведінки в побуті, на виробництві, в інших сферах життєдіяльності, засвоєння певних знань та вмінь з акцентом на запобігання можливих ризиків та загроз здоров'ю та життю, як необхідної умови безпечного способу життя, вважається за доцільне: посилення ролі спеціальних дисциплін в освітньому процесі, адже знання людина повинна отримувати на усіх етапах освітнього процесу, починаючи з дошкільного. Зокрема це стосується приведення дисциплін «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці» (для молодших спеціалістів, бакалаврів), «Охорона праці в галузі», «Цивільний захист» (для спеціалістів, магістрів), що запроваджені для викладання у вищих наукових закладах, відповідно вимог щодо підготовки фахівців з питань безпеки, викладених у наказі Міністерства освіти і науки, Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду № 969/922/216 від 21.10.2010 р. «Про організацію та вдосконалення навчання з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності, цивільного захисту у вищих

навчальних закладах України». Міністерству освіти і науки, молоді та спорту України необхідно розглянути можливість запровадження навчального модуля курсу з культури безпеки у програмі навчальної дисципліни «Основи безпеки життєдіяльності» в системі безперервної багатоступеневої освіти фахівців, зокрема, для техногенно-небезпечних галузей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України про основи національної безпеки України / Верховна Рада України. – К.: Парлам. вид-во, 2003. – 78 с. – (Бібліотека офіційних видань).
2. Конституція України: за станом на 28 черв. 1996 р. / Верховна Рада України. – К.: Преса України, 1997. – 80 с. – (Бібліотека офіційних видань).
3. Рощин С.К. Психологическая безопасность: новый подход к безопасности человека, общества и государства / С.К. Рощин, В.А. Соснин. – М.: Рос. монитор, 1995. – № 6. – Режим доступа: <http://www.bookap.by.ru/psywar/grachev/gl6>. – Назва з екрану.
4. Циба В.Т. Соціологія особистості: системний підхід / В.Т. Циба. – К.: МАУП, 2000. – 152 с.
5. Зоріна М.О. До проблеми визначення актуальності й особливостей формування культури безпеки життєдіяльності // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2010. – №8. – С. 149-153.
6. Державна служба статистики України. Офіційний сайт – <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з екрану.

В.А. ДЕМЬЯНЧУК, І.Н. РЫЖЕНКО, В.И. ЧАБАН. КУЛЬТУРА БЕЗОПАСНОСТИ ЧЕЛОВЕКА - БЕЗОПАСНОСТЬ ОБЩЕСТВА В XX ВЕКЕ

Резюме. В статтє обоснованно необходимость обращения внимания на проблему обеспечения безопасного существования человека рядом с опасностями и угрозами в XXI веке и актуальности в формировании современного подхода к вопросам безопасности человека.

Ключевые слова: государственная политика национальной безопасности, безопасность жизнедеятельности, культура безопасности личности, безопасность общества.

V.A. DEMIANCHUK, I.M. RYZHENKO, V.I. CHABAN. THE CULTURE OF HUMAN SECURITY - SECURITY OF THE SOCIETY IN THE XXI CENTURY

The summary. In the article grounded necessity of appeal of attention on the problem of providing of safe existence of man next to dangers and threats in XXI age and actuality in forming of the modern going near the questions of safety of man.

Key words: public policy of national safety, safety of vital functions, culture of safety of personality, safety of society.

Одержано редакцією 18.12.2013 р.